

EBU HANİFE'NİN İLAHİ SIFATLAR PROBLEMİNE YAKLAŞIMI APPROACH OF EBŪ HANİFE ON THE PROBLEM OF DIVINE ATTRIBUTES

Celal BÜYÜK*

Öz

İlahi sıfatlar konusu, Allah'ın 'kim'liğini, niteliklerini ve etkilerini ifade eden, O'nu kendi yüceliği bağlamında şahıslaştıran ve O'nunla yarattıkları arasındaki irtibatı kılavuzluk yapan bir tartışma alanıdır. İnsanoğlu iman ettiği bu varlığı tanımak ve O'ndan bahsetmek ister. Bu arzusunu gidermek için o, Allah'ın görünür âlemdeki varlıklardan farklılığını anlatan değişik nitelikleri ve sıfatlarına başvurur. Ayrıca Allah'ın isim ve sıfatları, tevhit olgusunu belirleyen ve onu organize eden temel hususlardandır. Tarihsel süreçte tevhidin ispat edilmesi veya nefyedilmesi konusunda, tamamen isim ve sıfatlar noktasından hareketle kanıtlanmaya çalışılmıştır. Çünkü isim ve sıfatlar, temel dinî düşünceyi ortaya koyması kadar izlenecek ya da kendisine bağlı kalınacak olan itikat çizgisini belirtmesi bakımından da son derece önemlidir.

İlahi sıfatları ilk kez zati ve fiili diye iki kısma ayıran Ebû Hanife'ye göre Allah, sıfatları ve isimleri ile var olmuş ve var olacaktır. O'nun isim ve sıfatlarından hiç biri sonradan olma değildir. Bu makalede temel amacımız, Ebû Hanife'nin Allah'a yüklediği sıfatların neler olduğunu tespit etmek ve sıfatlarla ilgili ortaya çıkan problemlere yaklaşımını ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Ebû Hanife, Sıfat, İlahi Sıfatlar, Zati Sıfatlar, Fiili Sıfatlar.

Abstract

The subject of divine adjectives is a discussion field that expresses God's identity, qualities and influences, personalizes the God in the context of his glory, and guides the contact between him and what he created. Mankind wants to recognize this existence that he/she believes and talk about it. To resolve this desire, mankind applies to different qualities and adjectives that describe the difference of God from the beings in the visible world. Moreover, the names and the attributes of God are the basic points that determine the phenomenon of tawhid and organize it. In the historical period, on the subject of proving the tawhid, proving has been done moving completely from the points of names and attributes. Because, names and attributes are also of great importance in terms of indicating the line of faith that is to be followed up or to be adhered to as well as to reveal fundamental religious thought.

According to Ebû Hanife that divided the divine attributes into two parts for the first time as inherent and actual, the God has existed and will exist with His attributes and names. None of the names and attributes of him are afterwards. Our main goal in this article is to determine what attributes Ebû Hanife imposed on God and try to reveal how to approach problems related to attributes.

Keywords: Ebû Hanife, Attribute, Divine Attribute, Inherent Attributes, Actual Attributes.

Giriş

İnsanoğlu tarih boyunca yaratıcısını tanımak ve tanıtmak istemiştir. Zira bilinmeyene tapınmak mümkün değildir. Eğer Tanrı'nın ne olduğuna dair bir fikrimiz yoksa Tanrı'nın var olup olmadığını sormanın da bir anlamı olmayacaktır (Topaloğlu, 2010, 120).

Bir dinin karakterini en temelde belirleyen hiç kuşkusuz o dinin Tanrı tasavvurudur ve böyle bir tasavvur ise O'na atfedilen sıfatlara bağlıdır. Aynı zamanda bu olgu çoğu kez bir dini diğerinden ayıran en temel faktör olarak da karşımıza çıkmaktadır. Çünkü herhangi iki varlık arasındaki özdeşlik, benzerlik veya ayrılık ancak onların sahip olduğu sıfatlar yoluyla ortaya konulabilir. Mantıksal tutarlılığı olmayan bir ilahî sıfatlar kümesinin, bir kâmil varlığın tasvirinde yer alması düşünülemez. Bu nedenle özellikle İslâm, Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi teistik dinlerin teolojik gelenekleri kendi dinlerinin öngördüğü Tanrı tasavvuruna bağlı olarak O'nun ne tür sıfatlara sahip olduğu veya olmadığı tartışmalarıyla doludur (Reçber, 2014, 81).

Tanrı hakkında konuşan kişiler olarak bizler, O'ndan söz ederken ve O'na bir takım sıfatlar atfederken kullandığımız terimlerin anlamlarını, o terimin beşeri düzlemde olağan kullanımındaki anlamlarından almaktayız. Ancak bu, hakkında konuşulan varlığın aşkın oluşu, dili kullanan insanların sınırlılıkları ve bizzat dilin doğasından kaynaklanan yetersizlikler nedeniyle kolay olmamaktadır. Çünkü beşeri dilde doğrulanıp anlam kazanmış kelimelerin Tanrı'ya atfedilmesiyle ilgili olarak kavramların birebir anlamlarıyla Tanrı'ya atfedilmesi durumunda sıkı bir antropomorfizme düşme, literal anlamlarından uzaklaşma da belli bir oranda anlam kaybına yol açmaktadır (Yeşilyurt, 2001, 8).

İlahî sıfatlar konusu, Tanrı'nın 'kim'liğini, niteliklerini ve etkilerini ifade eden, O'nu kendi yüceliği

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi, celal.buyuk@atauni.edu.tr

bağlamında şahıslaştıran ve O'nunla yarattıkları arasındaki irtibatla kılavuzluk yapan; kısacası Tanrı'yı mümkün olduğu ölçüde açıklamaya çalışan bir tartışma sahasıdır. Hem dinî hem de felsefî boyutları olan bu konu, aşkın bir varlıkla, ontolojik ve epistemolojik açıdan sınırlı bir varlığın bilişsel ilişkisini içerdiğinden oldukça problemlili bir fikrî sürecin de habercisidir.

1. İslam Düşüncesinde İlahî Sıfatlara Yaklaşımlar

İlahî sıfatlar konusu, İslâm düşüncesinde fikri-akidevi yönden en çok tartışılan konuların başında gelmektedir. İslam inancının temelini teşkil eden tevhid ile olan yakın ilgisinden dolayı Allah'ın sıfatları üzerinde titizlikle durulmuş; hem tek başına sıfatlar, hem de bu sıfatların O'nun zatıyla olan ilgisi, yani zat-sıfat ilişkisi üzerinde görüşler beyan edilmiştir.

İslâm düşüncesinde ilahî sıfatlar problemi, öncelikle Allah'a birtakım sıfatların hakiki manada isnat edilip edilemeyeceği, isnat edildiği takdirde bunun âleme ne şekilde yansıtacağı ve dinî metinlerde Allah'a izafe edilen antropomorfik ifadelerin ne derece hakikat ne derece mecaz olarak anlaşılacağı şeklinde tartışmalara yansımıştır (Tunagöz, 2013, 585).

İslâm âlimleri her ne kadar Allah'ın bütün kemal sıfatlar ile muttasıf olduğu hususunda ittifak etmişlerse de, bu sıfatların anlamları, özellikleri, objeleriyle olan ilişkileri, Allah'ın bunlarla muttasıf oluşunun ispat yolları, ilahî zât ile ilişkileri bakımından adlandırılmaları ve taksimi hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu yorumlar, bir kısmının Allah'ın zatıyla kaim, kadim sıfatları kabul etmeleri, diğer bir kısmının ise bu sıfatları kabul etmemeleri sonucunu doğurmuştur (Tunçbilek, 2001, 63).

"Sıfat", terim olarak "Zatın bazı hallerine veya 'şey'in sahip olduğu duruma işaret eden isim" anlamına gelmektedir. 'Sıfat' teriminin kelâmî eserlere girişi, hicrî II. asırda Ebû Hanife (ö. H.150) vesilesiyle olmuştur (Topaloğlu, 2010, 122). "Sıfat" teriminin kökü olan "v-s-f", Kur'an'da, "Allah'a yönelik yapılan yersiz nitelemeler" bağlamında kullanılırken (Bkz. Yûsuf, 12/18, 77; Enbiyâ, 21/18, 22, 112; Enam, 6/100, 139; Mü'minûn, 23/91, 96; Sâffât, 37/159, 180; Zuhruf, 43/82) sadece, Allah'ın güzel isimlerinden (esma-i hüsnâdan) bahsedilmektedir (Bkz. A'râf, 7/180; İsrâ', 17/110; Tâhâ, 20/8; Haşr, 59/22-24). Hz. Peygamber ve sahabe döneminde Allah'ın sıfatlarından değil Kur'an'da olduğu gibi isimlerinden söz edilmekteydi. Fakat dış tesirlerin de etkisiyle 'sıfat' kavramı, İslami literatüre girmiş ve uzun tartışmaların odak noktası haline gelmiştir (Çelebi, 2009, 101; Mavil, 2015, 176; Biçer, 2010, 24). İbn Hazm (ö. H.456), 'sıfat' kavramının Mutezile'nin ve Hişâm b. Hakem (ö. H.179) ve bazı Râfızîlerin bidati olarak kelami eserlere girdiğini belirtir (İbn Hazm, 1982, 284). Dolayısıyla, 'sıfat' kavramının, 'isim' kavramından sonra yerleştiğini ve isimden daha teorik bir perspektife sahip olduğunu söylemek mümkündür (Topaloğlu, 2010, 120).

Problemin kökeni, esasen "kelâm" sıfatını inkâr eden Ca'd b. Dirhem'e (ö. H.118) dayanır. Ca'd, bu düşüncesiyle Cehm b. Safvân'ı (ö. H.128) etkilemiştir (Gölcük, 1993, 234). Hicrî II. asırda ortaya atılan bu görüş, Mutezile tarafından benimsenmiş; Sıfâtiyye ile tesir ettiği ehli-sünnetin muhalefetine muhatap olmuştur. (Tunçbilek, 2001, 70) Söz konusu tartışmalar, kelâm ilminin muhtemel adlandırılma nedenlerinden birisi olmuş ve gittikçe daha çok önem kazanarak itikadi ihtilafların merkezine yerleşmiştir (Topaloğlu, 1989, 486-487). Dolayısıyla problem, hicrî I. asrın sonlarında Müslüman düşünürlerin dinî metinleri anlama, inanç sistemlerini ortaya koyma ve savunma amaçlarından neşet ederek muhtevasını ve yöntemini belirlemiş; akıl-nakil tartışmalarının sertleştiği hicrî III. asır sonrasında ise Eski Yunan felsefî ve Yahudi-Hristiyan dinî-felsefî literatürünün etkisine maruz kalmıştır (Topaloğlu, 1989, 487; Tunagöz, 2013, 584; Tunçbilek, 2001, 70).

İslâm düşüncesinde ilâhî sıfatları anlama ve yorumlamanın üç şekilde cereyan ettiği görülmektedir. Bunlardan ilki, naslarda geçen sıfatları, teşbih ve tevilde bulunmaksızın Allah'ın ilmüne havale eden selefi 'tefviz metodu'dur (Şehristânî, 1990, 104). Bu görüşün önemli temsilcileri arasında Ebû 'Amr el-Evzâ'i (ö. H.157), Sufyân es -Sevrî (ö. H.161), Mâlik b. Enes (ö. H.179), İdris b. Şâfi (ö. H.204), Ahmed b. Hanbel (ö. H.241) ve sonraları İbn Teymiyye (ö. H.728) ile İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. H.751) gibi âlimler yer almaktadır (Çelebi, 2009, 102; Tunagöz, 2013, 585).

İkincisi, dinî metinlerde geçen antropomorfik ifadeleri akıl yürütmeye başvurmadan zahirine hamleden, bu nedenle de yaratıcıyı yaratılanın özellikleriyle niteleyen 'teşbih metodu'dur. Bu fikir, Allah'a "el, ayak, baş" gibi uzuvlar ile "inme, çıkma, oturma" gibi fiiller izafe etmeleri (Çelebi, 2009, 102; Eş'arî, 1980, 31, 37; Şehristânî, 1990, 119-120) yani, ilâhî zatın cisimselliği ekseninde buluşmaları hasebiyle, mezhepler tarihi kaynaklarınca "Haşviyye", "Mücessime" ve "Müşebbihe" şeklinde kategorize edilen farklı gruplar tarafından temsil edilmiştir.

Üçüncüsü ise naslardaki ifadeleri hakikat olarak algılayıp teşbihi ifadeleri dil ve mantık kuralları ile yorumlayan 'tevil metodu'dur. Daha yaygın olarak kullanılan bu metot, vardığı sonuçlar farklı olmakla

birlikte, Cehmiyye, Mutezile, Şia, Eşariyye, Mâtürîdiyye ve Meşşâiyye tarafından kullanılmıştır (Çelebi, 2009, 102; Tunagöz, 2013, 585).

Teşbihi, tefvizi ve tevili metodu benimseyen ekollerin sıfat görüşlerini ulaştıkları sonuçlar bakımından,

a) Sıfatların hakikî ve ezeli varlığını inkâr etme,

b) Sıfatları yaratılmış olarak kabul etme,

c) Sıfatları ezeli ve hakikî olarak kabul etme şeklinde üç grupta toplamak mümkündür (Wolfson, 1996, 100, 109; Tunagöz, 2013, 585).

İlk grubun temsilcileri, aralarında önemli farklılıklar olmakla birlikte, Cehmiyye, Mutezile ve sonrasında Meşşâî filozoflar arasından çıkmıştır. İkinci görüş Râfizilerde ve Kerrâmîlerde karşımıza çıkar. Üçüncü yaklaşım ise önce Sıfâtiyye, sonrasında ehlişünnet tarafından temsil edilmiştir. İlâhî sıfatları ezeli ve hakikî olarak kabul eden ehlişünnetin geneline göre sıfatlar, Allah'ın zatı ile kaim olan ve O'nun zatının ne aynı ne de gayrı olan ezeli manalardır. O'nun bütün sıfatları kadimdir, birbirinden farklıdır ve yetkin zatının zorunlu sonuçlarıdır (Tunagöz, 2013, 586).

Allah'ın zatı konusunda ortaya çıkan ilk fikir hareketleri, başlıca iki tema üzerinde yoğunlaşmışlardır: Zatin nitelendirilmesi ve tevhidin korunması. Şüphesiz kendimize ve etrafımızı saran kâinata hâkim ve tapılmaya lâîk olan yaratıcının bilinmesi, bunun için de bazı sıfatlarla nitelendirilmesi gerekir. O, zatına nispet edilecek bu sıfatları sonradan kazanmış olamaz; çünkü bu durumda, yetkinlik ifade eden sıfatlara sahip olmadan önce onlardan yoksun olmak bir eksikliğe, dolayısıyla sonradan bazı özelliklere kavuşmak suretiyle de değişikliğe maruz kalmış olur. O halde O'nun söz konusu sıfatları da zatı gibi kadim olmalıdır. Bu durumda ise kadimler çoğalacağı için tevhid ilkesi zedelenmiş olabilir. Görüldüğü gibi burada meselenin bir ucu itidalin muhafaza edilemediği teşbih (ilahî zatı yaratılmışlara benzetmek), diğer ucu ise ta'til (zatı sıfatlardan tecrit etmek) sonucuna varmaktadır (Topaloğlu, 2010, 122). Birçok sıfatlarla nitelendirilmiş olmasına rağmen, Allah'ın herhangi bir şeye benzemediği ve benzetilmemesi gerektiği de Kur'an'da açıkça ifade edilmiş (Şura 42/11; İhlas 112/1-5; Nahl 16/1) ve böylece tasvir, teşbih ve tescime kadar gidebilecek yanlış anlamalar önlenmeye çalışılmıştır (Çelik, 1998, 137).

Allah'ın isimleri ve sıfatları Müslümanlara gerçekliğin mahiyeti üzerinde düşünmek için sonu gelmez bir kaynak sağlamıştır. Allah'ın isimlerine ilişkin tartışma, gerçek dünya ile ilgisi olmayan soyut ve başıboş bir çabayı gerektirmez. Tam tersine, ilahî isimlerin işaretleri yaptığımız ve olduğumuz her şeyde mevcuttur (Chittick ve Murata, 2000, 128). Eğer âlem ve kendi varoluşumuz, ilahi işaretlerin bir panoramasından başka bir şey değilse, bu işaretler bize Allah'ın kim olduğunu veya bu isimlerin ne olduklarını söylemektedir.

2. Ebu Hanife

Ebû Hanife (ö. H.150), İslâmî ilimlerin tedvin, tasnif ve teşekkül döneminde yaşamıştır. O, İslam'ın ortaya çıkışından kendi yaşadığı döneme kadar bir asra yakın bir zaman geçmesine rağmen itikadi alanda oluşan bilgileri yeterli ve sistematik görmemiş ve bu eksikliği telafi için Kur'an ve sünnetin ortaya koyduğu ana kuralları tasnif ve tertip etmeye çalışmıştır (Karabulut, 2008, V). Onun yaşadığı zaman dilimi, ilmi tartışmaların özellikle kelâm sahasında en yoğun olduğu dönemdir. Kendisinin de bu tartışmalara katıldığı eserlerinden anlaşılmaktadır. Ebu Hanife, itikadi konularda Kur'an ve sünnetin belirlediği temel prensipleri esas alarak Hz. Peygamber ve sahabeden intikal eden iman esaslarını savunmaya çalışmıştır (Kurt, 2011, 101). O, Havaric, Cehmiyye, Kaderiyye, Cebriyye, Mutezile, Müşebbihe ve Mürcie gibi itikadî mezheplerin teşekkül ettiği bir dönemde yaşamış olup, ortaya koyduğu itikadi görüşlerle, bir yandan selef âlimlerinin çizgisini devam ettirirken, diğer yandan da ehlişünnet çizgisindeki haleflerine öncülük etmiştir (Tok, 2014, 93; Karabulut, 2008, V).

2.1. Ebu Hanife'nin İlâhî Sıfatlar Hakkındaki Yorumu

Zat ve sıfat meselesinin, Ebû Hanife'nin çağını en fazla meşgul eden kelimî meselelerden biri olduğunu belirtmiştik. Selef âlimlerinin çoğu, zatî ve fiili sıfatlar şeklinde bir ayrıma gitmeden Allah'ın sıfatları olduğunu kabul etmişlerdir. Daha önce de belirtildiği gibi böyle bir anlayışa sahip olanlar, Allah'ın sıfatlarını kabul ve ispat ettikleri için Sıfâtiyye olarak isimlendirilmişlerdir. Ancak bunların bir kısmı, özellikle sıfatları ispatta aşırıya kaçmışlar, bunun sonucunda da teşbih ve tescime düşmüşlerdir (Şehristânî, 1990, 92-93).

Ebû Hanife risalelerinde Allah'ın varlığı ve birliği konusunda özellikle İhlas Suresi'nden hareketle tevhid prensibine vurgu yapmaktadır. Birden fazla ilah anlayışını benimseyen her türlü inanın Allah'ı bilmeme ve inkâr hususunda birleştiklerini belirtmektedir (Ebû Hanife, 1981d, 26-27; Kârî, 1987, 42). Kâfirun Suresi'nde de ifade edildiği gibi, müminlerin böyle kişilerle, inanç ve ibadet ayrılığı olduğunu

vurgulamaktadır.

Ebû Hanife'ye göre Allah'ın bir oluşundan sayısal anlamda bir birlik kastedilmemektedir. O, ortağı olmaması yönüyle birdir. *Fıkhü'l-Ekber*'de "Allah, sayı yönüyle değil, ortağı olmaması yönüyle tektir. O, doğurmamış ve doğurulmamıştır. O'na hiçbir şey denk değildir. O yarattıklarından hiçbirine benzemez. İsimleri, zatî ve fiilî sıfatlarıyla daima var olmuş ve olacaktır." (Ebû Hanife, 1981b, 66) diyerek, önce sıfatların varlığını ispat etmeye, sonra da çeşitlerini belirtmeye çalışmıştır.

Ebû Hanife'ye göre, Allah'ın varlığı cisim, cevher ve araza benzemez. O'nun zıddı, eşi ve benzeri yoktur. Allah, cisimlikle ve cevherlikle vasfedilemez. Çünkü Allah'ın isimleri ve sıfatları tevkifidir. Cisim, cevher vs. gibi sıfatlar, Kur'an'da ya da sahih sünnette geçmemektedirler. Allah'ın cisimlikle ve cevherlikle vasfedilmesinin caiz olmayışına bir diğer delil de onun mahlûkata benzememesidir. Cevherlik ve arazlık mahlûkatın vasıflarıdır. Allah'ın bunlarla vasfedilmesi durumunda ölçü, zıt, ortak ve benzerlikle vasfedilmesi de söz konusu olacaktır. Hâlbuki Allah'a 'şey' denilmesine bile ancak Allah'a yakışacak manalar kastedilmesi halinde cevaz verilmiştir. Allah şeylere benzemeyen bir 'şey'dir. 'Şey', zatî ve sıfatlarıyla mevcut olan demektir Ancak O, zat ve sıfat bakımından yaratılmış olan şeyler gibi değildir. (Ebû Hanife, 1981b, 67; Kârî, 1987, 98). Kârî'ye göre Ebû Hanife'nin bu ifadelerinden anlaşılıyor ki Allah'ın zatî ne mekânlardan bir mekân ne de zamanlardan bir zamandır. Çünkü zaman ve mekân da yaratılmıştır (Kârî, 1987, 97). Allah'a 'şey' denilip denilemeyeceği tartışmasında, 'şey' tabirinin 'benzeri olan bir mahlûk' anlamına geldiği düşüncesiyle Allah için kullanılmayacağını söyleyen Cehm b. Safvan olmuştur. Eş'arî, Cehm'in bu görüşünün karşısında ehli salatın çoğunun Allah'ı 'şey' olarak kabul ettiklerini zikreder (Eş'arî, 1980, 229, 363). Ebû Hanife de 'fakat diğer şeyler gibi değildir' demek suretiyle Allah için 'şey'dir denilebileceğini kabul edenlerdendir. Onun kullandığı bu ifade tarzı diğer sıfatlar için de geçerlidir. Örneğin Allah bilir fakat bizim bildiğimiz gibi değil; O, görür fakat bizim gördüğümüz gibi değil vs. Bu ihtiyatlı tavır, ehli sünnet âlimleri tarafından sonraki süreçte de takip edilmiştir. (Mâturîdî, 1970, 38; Demirer, 2016, 115).

Değişik ekollerce farklı sayılar verilmekle birlikte ilahi sıfatlar ya manaları dikkate alınarak ya da eğitim ve öğretimde kolaylık sağlamak amacıyla sistemleştirilerek gruplandırılmıştır. Ebû Hanife, erken sayılabilecek bir dönemde Allah'ın sıfatları arasında bu ayrımı yapan ilk kişi unvanını almıştır. O, sıfatları zatî sıfatlar ve fiilî sıfatlar olmak üzere iki kategoride ele almıştır.

2.1.1. Zati Sıfatlar

Ebû Hanife'ye göre Allah'ın zatî sıfatları hayat, kudret, ilim, kelam, semî, basar ve iradedir. (Ebû Hanife, 1981b, 66). Allah'a atfedilmiş nitelikler için "sıfat" kelimesini tercih eden Ebû Hanife, ilâhî sıfatlar meselesinde seleften farklı bir açıklama tarzı geliştirmekle kalmamış, aynı zamanda zatî sıfatları da yedi sayısıyla sınırlama yoluna gitmiştir (İbn Hazm, 1982, 140). Bu sayı, sonraki dönemlerde ehli sünnet nazarında da kabul görmüştür.

Ebû Hanife'nin zatî olarak belirlediği sıfatlar -hayat, kudret, ilim, kelam, semî, basar, irade-, günümüz dini eserlerinde Allah'ın subutî sıfatları başlığı altında incelenmektedir. Zatî sıfatlar başlığı altında Ebû Hanife'nin pek fazla değinmediği vücud, kıdem, beka, muhalefetün lil-havadis, vahdaniyet, kıyam bi nefsihi sıfatları yer almaktadır. Ebû Hanife subutî sıfatlara bir başlık altında değil de bazı ayetlerin açıklamalarını yaparken değinmektedir (Kurt, 2011, 106). Böyle bir durum Ebû Hanife'nin itikadi görüşlerinin zaman içinde farklı başlıklar altında tasnif edildiğini göstermektedir. Onun bu konuda Allah'ın sıfatlarını sınıflandırmadan ziyade, onların ezeli oluşu ve mahlûkatın sıfatlarına benzemeyişi üzerinde durduğu söylenebilir.

2.1.2. Fiilî Sıfatlar

Ebû Hanife'ye göre Allah'ın fiilî sıfatları, tahlik, terzik, inşa, ibda, sun' ile diğer fiilî sıfatlardır. Allah'ın isim ve sıfatlarından hiçbiri yaratılmadığı ya da sonradan olmadığı gibi O'nun fiilleri sonradan yapılan işler gibi mahlûk da değildir (Ebû Hanife, 1981b, 66). Mesela Allah, rızıklandırmadan önce de rızık vericidir. O, mahlûkatı aciz ve zayıf olarak yaratmıştır. Onların yaratıcı ve rızıklandırıcısı "Sizi yaratan, sonra rızıklandıran, sonra öldüren, daha sonra da dirilten Allah'tır." (Rum 30/40) ayetinde de belirtildiği gibi Allah'tır (Ebû Hanife, 1981c, 75). Mahlûkat yaratılmadan önce, herhangi bir yer ve mekân yok iken de Allah var olduğu için O, her şeyin yaratıcısıdır, istediği her şeyi sıfatlarıyla dilemiştir (Ebû Hanife, 1981b, 70). Fiilî sıfatların zuhur etmesi yaratma sıfatının bulunmasına bağlıdır (Kârî, 1987, 61).

Ebû Hanife Allah'ın fiilî sıfatlarını belirli bir başlık altında inceleme yerine onlardan yeri geldikçe bahsetmektedir (Kurt, 2011, 106-107).

Ebû Hanife daha sonra sıfatların kıdemi ve hudusu meselesine değinmektedir. Ona göre Allah, isimleri ve sıfatları ile ezeli ve ebedidir. Vâsıl b. Ata'nın "Allah'ın zatî dışında hiçbir şey ebedî değildir.

O'nun sıfatları sonradan ortaya çıkmıştır." görüşüne karşılık Ebû Hanife "Allah, isim ve zatî-fiilî sıfatlarıyla birlikte önceden nasılsa öyledir. Ne bir ismi ne de sıfatı sonradan olma değildir." görüşünün savunucusu olmuştur (Ebû Hanife, 1981b, 66; Kârî, 1987, 47). O, Mutezile'nin aksine bütün sıfatları ezeli kabul etmiştir. Fiilî sıfatlar Maturidiye'ye göre kadim, Eşariye'ye göre ise hâdistir.

Ebû Hanife, Mutezile'nin müteşâbih nasları aklın ışığında tevil etmelerini sert bir şekilde eleştirmiştir. Zira o, yeterli bilgi ve haberin olmadığı bu tür konularda akli kullanmayı uygun görmemektedir. Akıl yürüterek Allah'a isimler verilemeyeceği gibi sıfatlar da nispet edilemez. O'nun sıfatlarının tümü, yaratılmış varlıkların sıfatlarından farklıdır. Allah'ın ezeldaki sıfatları, sonradan olma ve mahlûk değildir. Ezeliyetinin başlangıcı olmadığı gibi nihyeti olmayacak şekilde de ebedidir. Çünkü sıfatlarından birisi hâdis olsa veya sonradan kendisinden zail olsa bu durumda hudustan önce veya zevalden sonra Allah'ın nakıs olması gerekecektir ki bu da muhaldir (en-Neşşar, 1999, 333; Kârî, 1987, 68-69). Mesela Allah'ın kelim sıfatı ne onun zatı, ne de zatından başka bir şeydir. O'nun kelamı; zatıyla kaim olan, ezeli bir sıfattır (Ebû Hanife, 1981c, 74; Ebû Hanife, 1981b, 67).

Allah'ın sıfatlarının sonradan olduğu görüşü ise Râfiziler'in görüşü olup onlar Allah'ın ezelde âlim olduğunu inkâr etmiş ve ilmin hâdis olduğuna inanmışlardır (Eş'arî, 1980, 348). Allah'ın ilim sıfatının muhdes ve ilmin Allah'tan başka olduğunu iddia eden isimlerden biri de Cehm b. Safvan'dır (Eş'arî, 1980, 350; Şehristânî, 1990, 85-86). Bunun gibi Müşebbihe'nin de Allah'ın ezelde hayy olmadığı, sonradan hayy olduğu görüşünü kabul ettiği nakledilmiştir (Eş'arî, 1980, 349; Demirer, 2016, 116-117). Ebû Hanife'ye göre değişme, farklılık ve halden hale geçiş yaratılmışlar için geçerlidir. Dolayısıyla o, bu sıfatların sonradan meydana geldiğini iddia edenlerin, hatta konu hakkında şüphe duyanların dahi Allah'ı inkâr etmiş olacağına hükmeder (Ebû Hanife, 1981b, 66).

Ebû Hanife'nin "Allah yaratması ile daima hâliktir, yaratmak O'nun ezelde sıfatıdır. Fiilî ile ezelde fâildir, fiil O'nun ezelde sıfatıdır. Fâil Allah'tır. Yapılan şey mahlûktur. Allah yaratmadan önce de hâlik, rızık vermeden önce de râzık idi. Allah'ın ezeldaki sıfatları mahlûk ve sonradan olma değildir." (Ebû Hanife, 1981b, 67) şeklindeki sözleri kendi döneminde fiil-meful aynılığının ve fiilin mefûlü gerektirip gerektirmeyeceği meselesinin tartışılmakta olduğunu göstermektedir (en-Neşşar, 1999, 333). Ebû Hanife'nin zatî sıfatları sınırlandırmasına karşılık fiilî sıfatlarda "ve diğer sıfatları" ifadesini kullanmak suretiyle sayısal bir sınırlama yapmadığı da dikkat çekmektedir (Ebû Hanife, 1981b, 66). Ona göre Allah'ın sıfatlarının tevkifi oluşu ve sayısal sınırlama yapmamasına bakılırsa Kur'an ve sünnette geçen bütün fiilî sıfatları Allah hakkında caiz gördüğü söylenebilir.

Ebû Hanife, Allah'ın sıfatları gibi sadece nakille bilinebilen ve amelî sorumluluğu olmayan konularda, tecsim/teşbihe düşmeksizin nasların zahirine teslim olmayı tercih etmiştir. O, Allah'ın sıfatları konusunda, hem teşbihe düşmeyen hem de Mutezile'nin ta'tile, inkâra götüren tevil anlayışını reddeden orta bir anlayış benimsemiştir (Tok, 2014, 100). Ebû Hanife'den itibaren Hanefî-Mâtürîdî âlimleri fiilî sıfatları da diğerleri gibi kadîm sayarak ilahî zata nispet etmişlerdir. Bu tür sıfatların hepsini "yapmak, yaratmak, oluşturmak" anlamına gelen tekvin kavramıyla ifade etmiş, kavramı da sekizinci bir sıfat olarak zat ile kaim ve kadim bulunan subutî sıfatlara eklemişlerdir (Topaloğlu, 2010, 137).

Ebû Hanife'ye göre Allah'ın isimleri ve sıfatları fazilet ve yücelik açısından eşit olduklarından aralarında bir farklılık da yoktur (Ebû Hanife, 1981b, 72).

Görülebileceği üzere aşkın bir varlık söz konusu olduğunda kelimelerin temsil gücü daha zayıflamakta ve çoğu kez yalnızca çağrıştırmacı, analogik veya sembolik bir anlam taşımaktadır.

2.2. Halku'l-Kur'an Meselesine Yaklaşımı

Ebû Hanife'nin Allah'ın kelâm sıfatını açıklarken dile getirdiği düşünceleri, sonraki dönem ehli-sünnet âlimlerine öncülük etmiştir.

Allah'ın sıfatları bağlamında Ebû Hanife'nin özel olarak ele aldığı konu, kelâm sıfatı ve onunla doğrudan ilişkili olan 'Halku'l-Kur'an' meselesi olmuştur. Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığının sorgulandığı bu meselede Ebû Hanife'ye farklı görüşlerin isnat edildiği bilinmektedir.¹ Fakat Hanefî/Mâtürîdî geleneğindeki akaid metinlerine başvurulduğunda onun Kur'an'ın yaratılmadığı kabulünde olduğu anlaşılır. Ebû Hanife risalelerinde, Allah'ın kelâm sıfatının da diğer sıfatları gibi yaratılmış olmadığını, dolayısıyla Allah'ın kelamı olan Kur'an'ın da mahlûk olmayıp ezeli olduğunu kabul eder. Bununla birlikte kulların fiillerinin sonucu olan mürekkep, kâğıt, yazı ve sesler ise yaratılmıştır (Ebû Hanife, 1981b, 67; Ebû Hanife, 1981c, 74). Buna göre Kur'an'ı okurken ortaya çıkan lafzımız, onu yazmamız ve okumamız mahlûktur. Allah'ın sıfatı olan Kur'an ise mahlûk değildir. Mushaflarda veya başka yerlerde

¹ Geniş bilgi için bkz. (En-Neşşar, 1999, 333-335; Kârî, 1987, 73-80)

yazılı olan Kur'an lafızları kelimullahı delalet eden ibarelerdir (Kârî, 1987, 72). O, Kur'an'ı, dolayısıyla Allah'ın kelam sıfatını, 'ilahî zatın aynı olmayan, zatından da ayrı düşünülemez sıfatı' şeklinde tavsif eder. Bu tavsif, sonraki süreçte ehli-sünnetin sıfatlar hakkında kullandığı 'zatın ne aynı ne de gayrıdır' mottosunun kaynağını teşkil etmiştir² (en-Neşşar, 1999, 335; Neseфі, 2006, 81; Topaloğlu, 1985, 111; Kârî, 1987, 71-72, 104).

2.3. Haberî Sıfatlar Konusunda Ebu Hanife'nin Yorumu

Bilindiği gibi Kur'an'da geçen ve Allah'a nispet edilen "el" (yed), "yüz" (vech), "göz" (ayn), "oturma" (istiva) vb. niteliklerin sözlük anlamlarına tabi olunması, sıfatlar probleminin ortaya çıkmasında önemli bir faktördür. Ancak bu sıfatları Kur'an'da ve Sünnet'te geçtiği zahiri şekliyle kabul eden, "teşbih", "tekyîf", "ta'til" ve "tahrîf'e gitmeyen, yani varlığını kabul ettikleri bu sıfatları, yaratıkların niteliklerine benzetmeyen, sözlük anlamlarının dışında mecazî anlamlar yüklemeyen ve nasıl olduklarını sorgulamayan Selefiyye için bu konuda herhangi bir problem söz konusu değildir. Çünkü onlar, insan aklının bu sıfatların mahiyetini kavramaktan âciz olduğunu iddia ederler ve bu konuda akıl yürütmeyi uygun bulmazlar. Ne var ki, Müşebbihe ve Mücessime gibi mezheplerin, bu sıfatların zahiri anlamlarını esas alarak Allah'ı yaratıklara benzetme yoluna gittikleri görülür. Mutezile ise, sırf tevhidi koruma adına sıfatları inkâr etme yoluna gider. Şia da bu konuda aynı görüşü benimser. Anılan ekollerin bu tür yollara girmelerinde bazı endişelerin rol oynadığı görülmektedir. Bunların en önemlisi, Allah hakkında teşbihi bir dil kullanılıp kullanılmayacağı konusudur (Çelebi, 2009, 105; Tunçbilek, 2001, 84).

Aşkınlık fikrinin Allah ile diğer varlıklar, yani yaratan ile yaratılanlar arasındaki temel farklılığı ortaya koymayı ve korumayı amaçladığı söylenebilir. 'Allah aşkındır' demek böylece Allah'ın yarattığı varlıklar düzleminin bütünüyle ötesinde olduğu, böyle bir düzlemde yer almadığı anlamına gelir (Reçber, 2014, 83).

Ebû Hanife, Allah'ın yaratılmışlara ait sıfatlarla vasıflanamayacağını söyleyerek keyfiyeti bilinen her şeyden O'nu tenzih etmeye çalışmıştır. Allah, ancak kendisini tarif ettiği şekilde bilinebilir ve tavsif ettiği şekliyle de sıfatlarından bahsedilebilir.

Ebû Hanife'ye göre bu sıfatlar da keyfiyetsiz sıfatlardır. Bu görüş ehli-sünnetin görüşünü de yansıtmaktadır. Ona göre Allah'ın eli, yüzü ve nefsi vardır fakat Kur'an'da bu sıfatların nasıl olduğu açıklanmamıştır. Ebû Hanife, Allah'ın sıfatlarının var olduğunu, ancak mahlûkatın sıfatlarından farklı ve keyfiyetlerinin de bizler tarafından bilinmeyecek şekilde olduğunu söylemiştir. Ona göre Allah'ın ihtiyaç duymaksızın arş üzerine istivası ve istikrarı vardır, arşı ve diğer şeyleri korur. Eğer Allah'ın buna ihtiyacı olsaydı, yaratılmışlar gibi âlemi yaratma ve düzenlemeye gücü yetmezdi. Oturmak veya karar kılmaya ihtiyaç duysaydı arşın yaratılmasından önce Allah'ın nerede olduğu sorusu sorulabilirdi ki O bundan münezzehtir (Ebû Hanife, 1981c, 74). Kaderiye ve Mutezile'nin söylediği gibi Allah'ın eli, O'nun kudreti ya da nimetidir, denilemez. Böyle bir durumda Allah'ın sıfatı inkâr edilmiş olur. Allah'ın eli, gazabı ve rızası nasıl olduğu bilinmeyen sıfatlarındandır (Ebû Hanife, 1981b, 67). Allah, kendisini Kuran'da nitelendirdiği gibi tavsif edilir. Allah'ın gazabı cezalandırması, rızası da sevabıdır, denilemez. O'nun eli, kulların elleri üzerindedir, fakat bu el insanların eline benzemez. Allah'ın yüzü de yarattıklarının yüzüne benzemez. O'nun nefsi yarattıklarının nefsi gibi değildir. O, bütün el, yüz ve nefislerin yaratıcısıdır. Bu sebeple Allah Kur'an'da "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, işitendir, görendir" (Şura 42/11) buyurmaktadır. Yine asıl sıfatın iptal olma tehlikesinden dolayı Mutezile'nin yaptığı gibi Allah'ın eli tevil edilerek kudret ya da nimetidir de denilemez (Ebû Hanife, 1981a, 62; Ebû Hanife, 1981b, 67, 70; Kârî, 1987, 97). Ebû Hanife'ye göre sıfatlardaki müteşabih ifadelerin de tevil edilmemesi gerekir ve bu sıfatlara, onları yaratılanlardan tenzih etmek şartıyla ayetlerde ifade edildiği şekliyle inanılmalıdır (Demirer, 2016, 115). Görüldüğü gibi Ebû Hanife haberî sıfatlar konusunda tenzihi bir yaklaşım sergilemektedir. Ona göre Allah'ın eli, yüzü, gazabı, nefsi, rızası, arşa istivası vardır fakat bu sıfatların nasıl olduğu bilinmez. Bu sıfatlara Allah ve resulünün bildirdiğinden başka bir anlam yüklemek onları inkâr anlamına gelir.

Aynı şekilde Allah'a yakınlık ve uzaklığın da nasıl olduğu bilinemez. Allah'ın yakınlık ve uzaklığı, mesafe olarak değil keramet ve zillet manasındadır. İtaatkâr bir kul, Allah'a nasıl olduğu bilinmeksizin yakın, isyan eden bir kul da aynı şekilde Allah'tan uzaktır. Hz. Peygamber'in "Cömert Allah'a yakındır, cimri ise Allah'tan uzaktır." hadisinde belirtildiği gibi yakınlık, uzaklık ve yönelmek, kula göredir. Yine Cennette komşuluk ve Allah'ın önünde bulunmak da keyfiyetsiz şeylerdir (Ebû Hanife, 1981b, 71; Kârî, 1987,

² Ebû Hanife'den sonra ehli-sünnet kelamının ortaya çıkışında etkili olan ilk isimlerden Abdullah b. Said b. Küllab el-Kattân'ın (ö.H.240) da sıfatlar konusunda bu açıklamayı benimsediği görülür. Yine Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö.H.324) de sıfatların Allah'ın gayrı olmamasının yanında aynı da olmadığı görüşündedir (Eş'arî, 1980, 242, 379). Mâtürîdî düşüncesinin önemli temsilcisi Ebu'l-Muin En-Neseфі (ö.H.508) de sıfatlar hakkında "Sıfatlar, Allah'tan başka değildir. Aksine her bir sıfat ne zatın kendisidir; ne de ondan başkasıdır." (Neseфі, 2006, 45) ifadelerini kullanmıştır.

287). Ebû Hanife'ye göre Allah'ın mahlukata yakınlığı ve mahlukatın Allah'a yakınlığı keyfiyetsiz bir vasıf olmakla birlikte Kârî, Cumhuriyetin bu konudaki görüşünü şöyle kaydetmektedir: Yakınlık, Allah'a itaatle rahmetine yakın olmayı, uzaklık ise isyan edip rahmetinden uzaklaşmayı ifade eder (Kârî, 1987, 287).

Ebû Hanife 'bilâkeyf sıfatlar' olarak isimlendirdiği haberi sıfatların tercüme edilmesini de ancak belli şartlar çerçevesinde câiz görmüştür. Tercüme her iki dili iyi bilen bir şahıs tarafından yapılmalı ve tercümeden Allah'a bir noksanlık izafesi yapılmamalıdır. Ona göre âlimlerin "yed" kelimesi dışında Allah'ın sıfatlarını Farsça söylemeleri caizdir (Ebû Hanife, 1981b, 71; Kârî, 1987; Karabulut, 2008, 16).

Ebû Hanife Allah'ın sıfatları ve ahiret haberleri konusundaki ayetlerle ilgili, selef âlimleri gibi orta yolu takip etmiş ve ne lafızların delâlet ettiği hususları ihmal etmiş ne de insan idrakinin dışında kalan gaybi konularla ilgili akli tevillerde bulunmuştur. Çoğu müfessirce mutlak müteşâbihâtın içerisinde kabul edilen hurûf-u mukattaa ile ilgili kendisine ulaşan sahabe yorumlarını nakleden Ebû Hanife, bunlar hakkında herhangi bir yorumda bulunmaktan kaçınmıştır (Tok, 2014, 104).

Ebû Hanife'den sonra, özellikle Mutezile ve ehli bidat tabir edilen diğer fırkaların itikadi sahadaki faaliyetleri üzerine, ehlisünnetin, Ebû Hanife ve ondan öncekiler tarafından konulan esasları geliştirdiğini görmekteyiz (Karabulut, 2008, 1).

Sıfatlar meselesinde, Mâturîdî ve Eşârî tercihler arasında bir takım ihtilaflar olmasına rağmen genel çerçevede ortak kabuller söz konusudur. Allah'ın sıfatlarının mevcudiyeti, sıfatların ne zatın aynı ne de gayrı olduğu; fiilî sıfatlar ve tekvin sıfatı hariç diğer sıfatların zatla beraber ezeli ve ebedî oldukları; Allah'ın her türlü noksandan tenzih edilip hakkında cevher, araz, cisim gibi ifadelerin kullanılmayacağı ve Kur'an'ın mahlûk olmadığı noktasında ittifak vardır. Ehlisünnetin sıfatlar konusundaki itikadını yansıtan bu kabuller, ilk mütekellim olarak kabul edilen Ebû Hanife'nin düşüncesinde görülebilmektedir (Demirer, 2016, 124).

Ebû Hanife'den sonra öğrencileri onun yolundan yürümüş ve yalnız Bişri Merrisî, Mürcie akidesinde ifrata düşmüş ve başlı başına bir mezhep oluşturarak "Kur'an mahlûktur." meselesinde Mutezile'ye iltihak; beşer hürriyeti meselesinde ise onları tekfir etmiştir (Bağdadi, 1981, 308). Ebû Hanife'nin yetiştirdiği öğrenciler, Belh, Semerkant, Horasan, Irak, Suriye ve Mısır'a dağılmışlar ve ehlisünnet akidesini müdafaa etmişlerdir. Yine öğrencilerinden Ebû Yusuf baş kadı olduktan sonra tayin ettiği kadılar da, Ebû Hanife'nin yolunu takip etmişlerdir (Yörükân, 1952, 75-76; Mavil, 2015, 188-189).

Sonuç

Sıfatlar probleminin ortaya çıkmasında çeşitli dinlerin birbirlerini etkilediklerini inkâr etmek mümkün olmadığı gibi, İslâm dünyasındaki sıfatlar probleminin, İslâm'ın bizzat kendi doktrini sebebiyle ortaya çıktığı, yani İslâm kaynaklı olduğu söylenebilir.

Kur'an'ın insanları davet ettiği ilk ve en önemli konu, Allah'ın varlığı ve birliğidir. Kur'an, Allah'ın varlığını ve birliğini ortaya koyduktan sonra O'nu sadece 'Allah' adıyla isimlendirip müphem ve mücerret bir varlık olarak bırakmamış, yücelik ve aşkınlığı ifade eden birçok isim ve sıfatla da nitelerek gerçekte mevcut bir varlık olduğunu da açıklamıştır (Çelik, 1998, 137; Tunçbilek, 2006, 23). İnsan, Allah'ı ancak sıfatlarıyla ve eserleriyle tanıyabilir. Bu nedendir ki İslâm âlimleri, Allah'ı tanımanın yollarından biri olan sıfatlar üzerinde durmuşlar, Allah'ın bütün noksanlıklardan münezze ve kemal sıfatlarla muttasıf olduğunu ispat etmek için hem nakle hem de akla başvurmuşlardır.

Çeşitli mezhep ve düşünce mensuplarıyla birlikte bütün Müslümanların benimsediği Allah, fiilen var olan, kâinatı yaratıp idare eden, yetkin sıfatlara sahip aşkın bir varlıktır. Kur'an ve sünnette O'na nispet edilen vasıfları bütün Müslümanlar, kulluk duygusu ve teslimiyet şuuru içinde kabul etmekle birlikte, bu niteliklerin yorumlanması ve ilahî zatla münasebeti konusunda İslâm tarihi boyunca farklı anlayışlar ortaya çıkmıştır. Ancak Müslümanlar arasında ne önemsenecek derecede antropomorfik bir inanç ne de niteliklerden yoksun kılınmış pasif bir Tanrı anlayışına rastlamak mümkündür. (Topaloğlu, 2010, 142). Tanrı tasavvurlarına bağlı olarak O'na atfedilen sıfatlar değişiklik gösterse de Tanrı'nın 'Mükemmel Varlık' olduğu; buna bağlı olarak O'nun bütün mükemmel sıfatlara sahip olması gerektiği, Tanrı kavramının doğru bir tahlili için iyi bir çıkış noktası olarak görülmektedir.

İlahî zatın nasıl bir varlık olduğu sorusuna, ancak O'nun haber verdiği sıfatlarla cevap verilebileceği ortadadır. Özeldir ehlisünnet ekolünde Allah'ın sıfatları bahsi ele alınırken son derece ihtiyatlı bir yaklaşım göze çarpar. Allah'ın kendisi hakkında bildirdiği sıfatlardan O'nun kastettiği ile insanların anladıklarının farklı olma ihtimali bu ihtiyatlı tavrı ortaya çıkarmıştır.

Yine insanların konuştuğu dillerin O'nun sıfatlarını ifade etmede yetersiz kalması da ilahî sıfatlar hakkında, 'keyfiyetsiz, ilahî zatın ne aynısı ne gayrısı, yarattıklarının sıfatları gibi değildir' şeklindeki ifadeleri beraberinde getirmiştir (Kurt, 2011, 103).

Ebû Hanife özellikle Allah'ın sıfatları hususunda, hem teville başvurup onları nefyedenlere hem de lafza sarılarak teşbih ve teccime düşenlere ağır tenkitler yöneltmiştir. Kendisi ehli re'yin önemli bir temsilcisi olmasına rağmen, akıl ötesi bir alanı ifade eden müteşâbih ayetlerin yorumu konusunda akli tevillere başvurmaktan da kaçınmıştır. Özellikle aklın idrak alanına girmeyen gaybî konularla ilgili, naslarda verilen bilgilerle yetinmiştir. Bu tür nasların lafızlarına iman etmeyi gerekli görmüş, fakat insanların güncel bir sorununa değinen herhangi bir ahkâm içermedikleri için onlarla ilgili herhangi bir yoruma da başvurmamıştır.

Ebû Hanife, sıfatları zati ve fiili sıfatlar olmak üzere iki kategoride ele almıştır. O, erken sayılabilecek bir dönemde Allah'ın sıfatları arasında bu ayrımı yapan ilk kişi olmuştur.

Ebû Hanife, "Allah hiçbir şeye benzemez." (Şura, 42/11) ayetini tenzih akidesinin merkezine yerleştirerek insan idrakinin dışında olduğu için Allah'ın sıfatlarının keyfiyet ve künhüne vâkıf olamayacağımız görüşündedir. Dolayısıyla Allah'ı mahlûkata benzetmekten veya O'na cisim zıfaze etmekten de sakınmıştır. Yine Kur'an ve sünnette geçen bütün fiili sıfatları Allah hakkında caiz görmüştür.

Ebû Hanife'nin Allah'ın sıfatlarını açıklarken dile getirdiği düşünceleri sonraki dönem ehlisünnet âlimlerine kaynaklık teşkil etmiştir. Özellikle sıfatlar hakkında yapmış olduğu tasnif ve ilahi sıfatların zatın ne aynısı ne de gayrısı olduğu düşüncesinin temeli onun görüşlerine dayanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Bağdâdî, Abdülkadir (1981). *Usûlü'd-Dîn*, Beyrut: Daru'l Kütübü'l-İlmiyye.
- Biçer, Ramazan (2010). Giriş. *Allah'ın İsimlerinin Sırları ve Mânâlarının Keşfi* (İbn Arabî). İstanbul: Gelenek Yayınları.
- Chittick William C. ve Murata, Sachiko (2000). *İslam'ın Vizyonu*. (çev. Turan Koç). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Çelebi, İlyas (2009). Sıfat. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 37, ss. 100-106). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çelik, İbrahim (1998). Kur'an'da İlahî Zat-Sıfat İlişkisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 7, S. 7, ss. 135-152.
- Demirel, Z. Önder (2016). H. IV-IX./M. X-XV. Yüzyıl Mâtürîdî ve Eş'arî Akaid Metinlerinde Ebû Hanife'nin Etkisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.
- Ebû Hanife, Numan b. Sabit (1981a). el-Fıkhu'l-Ebsat. *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* (çev. Mustafa Öz), İstanbul: Kalem Yayıncılık.
- Ebû Hanife, Numan b. Sabit (1981b). el-Fıkhu'l-Ekber. *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* (çev. Mustafa Öz), İstanbul: Kalem Yayıncılık.
- Ebû Hanife, Numan b. Sabit (1981c). el-Vasiyye. *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* (çev. Mustafa Öz), İstanbul: Kalem Yayıncılık.
- Ebû Hanife, Numan b. Sabit (1981d). el-Âlim ve'l-Müteallim. *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri* (çev. Mustafa Öz), İstanbul: Kalem Yayıncılık.
- En-Neşâr, Ali Samî (1999). *İslâm'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu*. (çev. Osman Tunc), c. II, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Eş'arî, Ebî Hasan 'Alî b. İsmâil (1980). *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfî'l-Musallîn*, (Tah. Hellmut Ritter), c. I, Wiesbaden.
- Gölcük, Şerafettin (1993). Cehm b. Safvân. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 7, ss. 234-236). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Said ez-Zahiri. (1982). *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehva ve'n-Nihal*, (nşr. M. İ. Nasır, A. Umeyre), Cidde: Mektebeti Ukaz.
- Karabulut, Şükran (2008). *Ebû Hanife'nin Kader, İnsan Fiilleri ve Büyük Günah Hakkındaki Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Kârî, Aliyyü'l (1987). *Fıkhu'l-Ekber Şerhi*. İstanbul: Hisar Yayınevi.
- Kurt, Hasan (2011). Sistematik Kelam Açısından İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin Akaid Risalelerinde İman Esasları. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. c. XV, S. 1, ss. 99-125.
- Mâtürîdî, Ebu Mansur Muhammed b. Muhammed (1970). *Kitâbü't-Tevhîd*. (nşr. Fethullâh Huleyf), Beyrut.
- Mavil, H. Yağlı (2015). Kelâmî Bir Problem Olarak Fiili Sıfatlar. *Dergiant Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 3, S. 5, ss. 175-193.
- Nesefî, Ömer (2006). *İslâm İnançının Temelleri Akâid*, İstanbul: Bayrak Yayıncılık.
- Reçber, M. Sait (2014). Tanrı'nın Sıfatları. *Din Felsefesi El Kitabı* (Ed. R. Kılıç ve M. S. Reçber), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim (1990). *el-Milel ve'n-Nihal*, (Tah. M. Fehmi Muhammed), c. 1, Beyrut.
- Tok, Fatih (2014). Ebu Hanife'nin Müteşâbih Ayetlere Yaklaşımı. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 1, S. 1, s. 92-107.
- Topaloğlu, Bekir (1985). *Kelâm İlmi Giriş*, İstanbul: Damla Yayınevi.
- Topaloğlu, Bekir (1989). Allah. *TDV İslam Ansiklopedisi*. (c. 2, ss. 471-498). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Topaloğlu, Bekir (2010). *Allah İnanca*, İstanbul: İSAM Yayınları.
- Tunagöz, Tuna (2013). Mevlana'da İlahî Sıfatlar. *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. c. 8, S. 3, ss. 583-608.
- Tunçbilek, H. Hüseyin (2001). Allah'ın Sıfatlarının Mahiyeti Problemi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 7, S. 1, ss. 63-87.
- Tunçbilek, H. Hüseyin (2006). İlahî Sıfatların İspatı, Sayısı, Kısımları ve İsim-Sıfat İlişkisi. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 11, S. 15, ss. 5-28.
- Wolfson, H. Austryn (1996). *Kelâm Felsefeleri*. (çev. Kasım Turhan), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Yeşilyurt, Temel (2001). Çevirenin Önsözü. *Tanrı'nın Anlamı* (Robert H. King). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Yörükân, Y. Ziya (1952). İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler ve İmam-ı Azam Ebu Hanife. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 4, ss. 71-87.